

ผลกระทบทางด้านเศรษฐกิจจากการท่องเที่ยวคำชะโนด:
กรณีศึกษาบ้านโนนเมือง ตำบลบ้านม่วง อำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี

ECONOMIC IMPACTS OF KHAM CHANOT TOURISM:

A CASE STUDY OF NON MUEANG VILLAGE, BAN MUANG SUB-DISTRICT,
BAN DUNG DISTRICT, UDON THANI PROVINCE

จามจุรี ผาสุราช¹ และ ศรัญญา สุขประเสริฐ¹

¹ฝ่ายการเงินและการบัญชี บริษัท อุดรธนะวิศวกรรม จำกัด

Chamchuree Phasurat¹ and Sarunya Sukprasert¹

¹Finance and Accounting Department, Udonthanadee Engineering Company Limited

(Received: August 23, 2019; Revised: September 20, 2019; Accepted: October 8, 2019)

บทคัดย่อ

การวิจัยในครั้งนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาผลกระทบทางด้านเศรษฐกิจจากการท่องเที่ยวของครัวเรือนในหมู่บ้านบริเวณแหล่งท่องเที่ยวคำชะโนด โดยการสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลหลักด้วยแบบสัมภาษณ์แบบกึ่งโครงสร้าง จำนวน 170 ครัวเรือน ผลการศึกษา พบว่า ในปี 2547 การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทยได้ประชาสัมพันธ์ให้คำชะโนดเป็นสถานที่ท่องเที่ยว Unseen Thailand ส่งผลทำให้เกิดการพัฒนาพื้นที่เพื่อรองรับการท่องเที่ยวที่มีแนวโน้มเติบโตขึ้น ในช่วงปี 2559 - 2560 เป็นช่วงเวลาที่การท่องเที่ยวคำชะโนดรุ่งเรืองหรือมีชื่อเสียงเป็นที่รู้จัก มีนักท่องเที่ยวมาเยือนในแต่ละวันเป็นจำนวนมาก เกิดการสร้างงาน สร้างอาชีพ และสร้างรายได้ให้แก่คนในพื้นที่ ต่อมาในช่วงกลางปี 2560 เกิดน้ำท่วมขังในพื้นที่ภายในเกาะคำชะโนด และนับแต่นั้นมาจำนวนนักท่องเที่ยวได้มีแนวโน้มลดลง การท่องเที่ยวส่งผลทำให้การประกอบอาชีพหลักของครัวเรือนเปลี่ยนจากอาชีพทำการเกษตรมาเป็นอาชีพที่เกี่ยวข้องกับการท่องเที่ยวมากขึ้น ได้แก่ ขายอาหารและเครื่องดื่ม ทำพานบายศรี ทำเครื่องบูชาและเครื่องสักการะ เป็นต้น การท่องเที่ยวทำให้การว่างงานของครัวเรือนลดลง มีเงินออมเพิ่มมากขึ้น ภาวะหนี้สินไม่เปลี่ยนแปลง ไม่มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงในกรรมสิทธิ์ที่ดิน การอพยพไปทำงานต่างถิ่นของครัวเรือนยังคงอยู่ในระดับเดิม และมีชาวบ้านจากถิ่นอื่นเข้ามาประกอบอาชีพที่เกี่ยวข้องกับการท่องเที่ยวมากขึ้น การท่องเที่ยวคำชะโนดส่งผลกระทบทางด้านบวกในระดับปานกลางต่อรายได้และอาชีพ การลงทุน และการผลิต และส่งผลกระทบทางด้านลบในระดับปานกลางต่อราคาที่ดิน รายได้ และค่าครองชีพ และผลประโยชน์ทางด้านเศรษฐกิจ ครัวเรือนมีระดับความพึงพอใจค่อนข้างมากต่อประโยชน์ที่ได้รับจากการท่องเที่ยว

คำสำคัญ: การท่องเที่ยว, ผลกระทบทางเศรษฐกิจ, ครัวเรือน

ABSTRACT

The purpose of this research was to study the level of economic impacts on household in the village of Kham Chanot. Semi-structured interviews were conducted with the village's key informants was used with 170 household. In 2004, Tourism Authority of Thailand had promoted Kham Chanot tourism as Unseen Thailand

campaign. Then, the area located around Kham Chanot were developed for tourism. Kham Chanot tourism became well known and attracted a lot of tourists who visited during 2016 – 2017. Jobs, occupations and income of villagers were created by Kham Chanot tourism. Eventually, Kham Chanot Island were flooded in the middle of 2017. Ever since, the tourists had been decreasing. Kham Chanot tourism resulted in household's occupation changed from agriculture to trading in tourism; such as food and beverage selling for tourists. Tourism reduced household's unemployment and increased savings but had no effect on household's debts, land ownership and outbound labor migration. There was increasing inbound migration from the other village for tourism business. The impacts of Kham Chanot tourism showed that there were positive impact at a medium level on income and occupation, investment and production. Negative impacts at a medium level on prices of land, incomes and living costs and economic benefits. Household representatives had satisfaction on economic benefits from the tourism at a high level.

Keywords: Tourism, Economic Impacts, Household

บทนำ

การท่องเที่ยวมีบทบาทสำคัญต่อระบบเศรษฐกิจและสังคมของประเทศไทยเป็นอย่างมาก ในช่วงทศวรรษที่ผ่านมา มีนักท่องเที่ยวเดินทางเข้ามาเที่ยวในประเทศไทยเฉลี่ยปีละประมาณ 9 ล้านคน และสร้างรายได้เพิ่มสูงขึ้นอย่างต่อเนื่อง โดยในปี พ.ศ. 2559 ประเทศไทยมีรายได้จากการท่องเที่ยวจำนวน 2.51 ล้านล้านบาท (กระทรวงการท่องเที่ยวและกีฬา, 2560) ปัจจัยสำคัญที่มีผลต่อการขยายตัวอย่างต่อเนื่องของการท่องเที่ยวไทย ส่วนหนึ่งมาจากความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรด้านการท่องเที่ยวรวมถึงทรัพยากรธรรมชาติ ศิลปวัฒนธรรมและวิถีชีวิต ซึ่งเป็นเอกลักษณ์ที่โดดเด่นของประเทศไทย ในอดีตการเดินทางท่องเที่ยวจะเป็นรูปแบบของการท่องเที่ยวแบบ “มวลชน” (Mass Tourism) ซึ่งเป็นการเดินทางท่องเที่ยวตามกระแสนิยมของนักท่องเที่ยว โดยให้ความสำคัญกับแหล่งท่องเที่ยวยอดนิยม ส่งผลให้เกิดการไหลเข้ามาของนักท่องเที่ยวเป็นจำนวนมาก ในขณะที่ทรัพยากรด้านการท่องเที่ยวหรือตัวแหล่งท่องเที่ยวมีความสามารถในการรองรับอยู่อย่างจำกัด ก่อให้เกิดปัญหาทั้งในด้านการทำลายทรัพยากรธรรมชาติสิ่งแวดล้อม รวมไปถึงวิถีชีวิตของชุมชนท้องถิ่น (ฉัตรเฉลิม องอาจจนศล, 2551)

ชลธิชา เนียมนาภา (2557) รายงานว่า คำชะโนดเป็นสถานที่ท่องเที่ยวที่ได้รับการประชาสัมพันธ์ให้เป็นแหล่งท่องเที่ยว Unseen Thailand ประเภทมุมมองใหม่สิ่งศักดิ์สิทธิ์ของการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย (ททท.) ตามความเชื่อท้องถิ่นของกลุ่มชนกลุ่มน้ำโขง บริเวณคำชะโนดเป็นสถานที่ท่องเที่ยวที่มีลักษณะคล้ายเกาะ เกิดจากการก่อตัวทางธรณีวิทยาที่มีความพิเศษมีพืชตระกูลปาล์ม คือ “ต้นชะโนด” ขึ้นอยู่หนาแน่นในพื้นที่เพียง 20 ไร่ โดยไม่มีการแพร่พันธุ์ออกไปยังบริเวณรอบข้าง ด้วยลักษณะพิเศษทางกายภาพของคำชะโนดที่เกี่ยวข้องกับตำนานท้องถิ่น ประกอบกับเรื่องเล่าถึง

ความศักดิ์สิทธิ์ของพญานาคที่ชาวบ้านเชื่อว่าสิ่งสถิตที่คำชะโนด ได้ส่งผลทำให้นักท่องเที่ยวล้นหลามเข้ามาเยือนเป็นจำนวนมาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทยมีการประชาสัมพันธ์ให้คำชะโนดเป็นแหล่งท่องเที่ยว ในปี 2557 ได้ประเมินจำนวนนักท่องเที่ยวว่าในวันธรรมดาจะมีนักท่องเที่ยวมาเยือนคำชะโนดเฉลี่ยประมาณ 800 คนต่อวัน ในวันหยุดประมาณ 2,000 – 3,000 คนต่อวัน และในช่วงเทศกาลวันหยุดสำคัญ เช่น วันปีใหม่ และวันสงกรานต์ มีนักท่องเที่ยวมาเยือนคำชะโนดสูงถึง 10,000 คนต่อวัน ในขณะเดียวกันความหมายทางวัฒนธรรมที่เชื่อมโยงกับธรรมชาติของคำชะโนด กำลังจางหายไป ถูกแทนที่ด้วยการยึดโยงความศรัทธาเข้ากับสิ่งก่อสร้างใหม่ๆ และกิจกรรมดังกล่าวมีผลกระทบต่อสภาพทางกายภาพของคำชะโนด โดยพบว่าในคำชะโนดและบริเวณโดยรอบมีการเปลี่ยนแปลงหลายประการ

ด้วยพัฒนาการของการท่องเที่ยวคำชะโนดที่ผ่านมา ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในด้านต่างๆ ตามมาอย่างมากมาย โดยส่งผลกระทบต่อทั้งด้านบวกและด้านลบ ทั้งทางตรงและทางอ้อม อันได้แก่ ผลกระทบทางด้านกายภาพ ด้านนิเวศวิทยา ด้านจิตวิทยา ด้านเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม โดยผลจากการลงสำรวจพื้นที่เบื้องต้นในหมู่บ้านและชุมชนต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับแหล่งท่องเที่ยวคำชะโนด พบว่า มีร้านจำหน่ายเครื่องสักการะ ร้านจำหน่ายอาหารและเครื่องดื่ม ร้านจำหน่ายของที่ระลึก ลานรับฝากจตุรนต์ สามล้อรับจ้าง รีสอร์ท และโฮมสเตย์ ฯลฯ เกิดขึ้นเป็นจำนวนมาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งในบริเวณหมู่บ้านที่เป็นที่ตั้งของแหล่งท่องเที่ยวคำชะโนด ดังนั้น จึงเป็นที่น่าสนใจว่าการท่องเที่ยวได้ส่งผลกระทบต่อเศรษฐกิจต่อครัวเรือนในพื้นที่ของแหล่งท่องเที่ยวคำชะโนดในระดับที่มากน้อยเพียงใด และครัวเรือนมีระดับความพึงพอใจกับสิ่งที่เกิดขึ้นมากน้อยเพียงไร ซึ่งข้อมูลที่ได้สามารถนำไปต่อยอดเพื่อค้นหาแนวทางในการพัฒนาให้ครัวเรือนในพื้นที่ได้รับประโยชน์ทางด้านเศรษฐกิจในระดับที่ดีขึ้น นอกจากนี้ยังใช้เป็นเอกสารประกอบการศึกษาทางวิชาการหรืออ้างอิงในการวิจัยเรื่องที่คล้ายคลึงกันต่อไปในอนาคต

วัตถุประสงค์การวิจัย

1. ศึกษาสภาพเศรษฐกิจของครัวเรือนในหมู่บ้านบริเวณแหล่งท่องเที่ยวคำชะโนด
2. ศึกษาผลกระทบทางด้านเศรษฐกิจจากการท่องเที่ยวของครัวเรือนในหมู่บ้านบริเวณแหล่งท่องเที่ยวคำชะโนด
3. ศึกษาความพึงพอใจจากประโยชน์ที่ได้รับจากการท่องเที่ยวของครัวเรือนในหมู่บ้านบริเวณแหล่งท่องเที่ยวคำชะโนด

วิธีดำเนินการวิจัย

1. ประชากรและกลุ่มตัวอย่าง

1.1 ประชากรที่ใช้ในการวิจัยครั้งนี้เป็นระดับครัวเรือน คือ หัวหน้าครัวเรือนหรือผู้แทนแต่ละครัวเรือนที่สามารถให้ข้อมูลเกี่ยวกับผลกระทบทางเศรษฐกิจที่เกิดขึ้นกับครัวเรือน ภายหลังจากการที่มีการท่องเที่ยวคำชะโนดเกิดขึ้นในพื้นที่ คือ หมู่บ้านโนนเมือง หมู่ที่ 11 ตำบลบ้านม่วง อำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี จำนวน 297 ครัวเรือน (ที่ว่าการอำเภอบ้านดุง, 2560)

1.2 กลุ่มตัวอย่างครัวเรือนที่ใช้ในการวิจัยในครั้งนี้ ใช้การสุ่มตัวอย่างแบบเจาะจง (Purposive sampling) คือ เป็นครัวเรือนที่อาศัยอยู่ในหมู่บ้านโนนเมือง หมู่ที่ 11 ตำบลบ้านม่วง อำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี มาเป็นเวลามากกว่า 5 ปี จำนวน 170 ครัวเรือน โดยการคำนวณหาขนาดของตัวอย่างใช้วิธีการของยามาเน่ (Yamane, 1967) กำหนดความคลาดเคลื่อนไม่เกินร้อยละ 5

2. เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

การวิจัยในครั้งนี้ ผู้วิจัยใช้แบบสัมภาษณ์กึ่งโครงสร้างเพื่อจัดเก็บข้อมูล ซึ่งประกอบด้วยคำถามทั้งแบบปลายปิดและปลายเปิด โดยแบ่งเนื้อหาออกเป็น 3 ส่วน ได้แก่ ข้อมูลทั่วไปและข้อมูลด้านเศรษฐกิจของครัวเรือน ความคิดเห็นต่อผลกระทบทางเศรษฐกิจจากการท่องเที่ยวคำชะโนด และความพึงพอใจต่อประโยชน์ทางเศรษฐกิจที่ได้รับจากการท่องเที่ยวคำชะโนด

3. การสร้างและพัฒนาเครื่องมือ

3.1 ศึกษาแนวคิด ทฤษฎี และเอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

3.2 ศึกษาแนวคิดเกี่ยวกับผลกระทบทางเศรษฐกิจที่เกิดขึ้นจากการท่องเที่ยวที่มีต่อประชาชนในท้องถิ่น

3.3 สร้างแบบสัมภาษณ์โดยอาศัยเนื้อหาสาระที่ได้จากการศึกษาแนวคิด ทฤษฎี เอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

3.4 นำแบบสัมภาษณ์ไปขอคำปรึกษาจากผู้เชี่ยวชาญด้านการท่องเที่ยว เพื่อตรวจสอบความถูกต้องและความเหมาะสมเชิงเนื้อหา

3.5 ปรับปรุง แก้ไขแบบสัมภาษณ์ให้ตรงตามเนื้อหา และวัตถุประสงค์ในการวิจัย รวมถึงปรับภาษาที่ใช้ให้ง่ายต่อการเข้าใจ

3.6 นำแบบสัมภาษณ์ไปทำการทดสอบ (Pre-test) กับประชากรที่ไม่ใช่กลุ่มตัวอย่าง ได้แก่ ครัวเรือนในบ้านวังทอง หมู่ที่ 1 ตำบลวังทอง และบ้านหนองหว้า หมู่ที่ 12 ตำบลบ้านม่วง จำนวน 10 ชุด

3.7 ปรับปรุง แก้ไขแบบสัมภาษณ์เพื่อความถูกต้อง สมบูรณ์ เพื่อใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูลภาคสนาม

4. การเก็บรวบรวมข้อมูล

ผู้วิจัยเก็บรวบรวมข้อมูลจากกลุ่มตัวอย่างในหมู่บ้านบริเวณแหล่งท่องเที่ยวคำชะโนด โดยใช้วิธีการสัมภาษณ์จากหัวหน้าครัวเรือน ระหว่างเดือนตุลาคม 2560 – มกราคม 2561

5. การวิเคราะห์ข้อมูล

นำข้อมูลจากแบบสอบถามที่ได้จากการสัมภาษณ์หัวหน้าครัวเรือนตัวแทนครัวเรือนมาวิเคราะห์ข้อมูลโดยใช้การประมวลผลด้วยโปรแกรมคอมพิวเตอร์สำเร็จรูป และวิเคราะห์ทางสถิติโดยใช้เทคนิคการพรรณนาข้อมูลเพื่ออธิบายสถานการณ์ที่สำคัญที่เป็นภาพรวมของกลุ่มข้อมูล โดยใช้สถิติพื้นฐาน ได้แก่ ความถี่ ค่า ร้อยละ และค่าเฉลี่ย โดยกำหนดเกณฑ์การแปลความหมาย ดังนี้

5.1 ระดับของผลกระทบทางด้านเศรษฐกิจจากการท่องเที่ยว

เป็นการให้ค่าคะแนนของระดับผลกระทบทางเศรษฐกิจจากการท่องเที่ยว โดยเป็นค่าคะแนนที่เป็นตัวเลขเรียงลำดับของผลกระทบที่เกิดมากที่สุดไปหาน้อยที่สุด ดังนี้

ระดับผลกระทบที่เกิดมากที่สุด 5 คะแนน

ระดับผลกระทบที่เกิดมาก 4 คะแนน

ระดับผลกระทบที่เกิดปานกลาง 3 คะแนน

ระดับผลกระทบที่เกิดน้อย 2 คะแนน

ระดับผลกระทบที่เกิดน้อยที่สุด 1 คะแนน

การประเมินระดับของผลกระทบด้านเศรษฐกิจจากการท่องเที่ยวที่มีต่อครัวเรือนแบ่งเป็น 3 ระดับ จากสูตรการแบ่งช่วงชั้น ดังนี้

$$\text{การแบ่งช่วงชั้น} = \frac{\text{ค่าสูงสุด} - \text{ค่าต่ำสุด}}{\text{จำนวนช่วงชั้น}}$$

จากการคำนวณระดับของผลกระทบทางด้านเศรษฐกิจจากการท่องเที่ยวที่มีต่อครัวเรือนจะใช้เกณฑ์เปรียบเทียบดังนี้

3.68 – 5.00 หมายถึง ระดับของผลกระทบสูง

2.34 – 3.67 หมายถึง ระดับของผลกระทบปานกลาง

1.00 – 2.33 หมายถึง ระดับของผลกระทบต่ำ

5.2 ระดับความพึงพอใจของครัวเรือนที่มีต่อประโยชน์ทางเศรษฐกิจที่เกิดขึ้น

เป็นการให้คะแนนระดับความพึงพอใจของกลุ่มตัวอย่างที่มีต่อประโยชน์ทางเศรษฐกิจที่เกิดขึ้นหลังจากเกิดการท่องเที่ยวในพื้นที่ โดยเป็นการเรียงลำดับความรู้สึกพึงพอใจมากที่สุดไปยังความรู้สึกพึงพอใจน้อยที่สุด ดังนี้

รู้สึกพึงพอใจมากที่สุด 9 คะแนน

8 คะแนน

7 คะแนน

6 คะแนน

รู้สึกพึงพอใจปานกลาง 5 คะแนน

4 คะแนน

3 คะแนน

2 คะแนน

รู้สึกพึงพอใจน้อยที่สุด 1 คะแนน

การประเมินความรู้สึกพึงพอใจจากประโยชน์ที่ได้รับจากการท่องเที่ยวของครัวเรือนในหมู่บ้านบริเวณแหล่งท่องเที่ยวคำชะโนด แบ่งเป็น 5 ระดับ ตามสูตรดังนี้

$$\text{การแบ่งช่วงชั้น} = \frac{\text{ค่าสูงสุด} - \text{ค่าต่ำสุด}}{\text{จำนวนช่วงชั้น}}$$

จากการคำนวณสามารถแบ่งระดับความพึงพอใจจากประโยชน์ที่ได้รับจากการท่องเที่ยวของครัวเรือนในหมู่บ้านบริเวณแหล่งท่องเที่ยวคำชะโนดได้ดังนี้

7.50 – 9.00	หมายถึง	รู้สึกพึงพอใจมาก
5.90 – 7.40	หมายถึง	รู้สึกพึงพอใจค่อนข้างมาก
4.30 – 5.80	หมายถึง	รู้สึกพึงพอใจปานกลาง
2.70 – 4.20	หมายถึง	รู้สึกพึงพอใจค่อนข้างน้อย
1.00 – 2.60	หมายถึง	รู้สึกพึงพอใจน้อยที่สุด

ผลการวิจัย

1. ข้อมูลทั่วไปของครัวเรือน

การศึกษาพบว่า โดยส่วนใหญ่ผู้ให้ข้อมูลจากการสัมภาษณ์เป็นหัวหน้าครัวเรือน (จำนวน 91 ราย, ร้อยละ 53.5) เป็นเพศหญิง (จำนวน 86 ราย, ร้อยละ 50.6) มีอายุระหว่าง 30-39 ปี (จำนวน 43 ราย, ร้อยละ 25.3) จบการศึกษาระดับประถมศึกษา (จำนวน 71 ราย, ร้อยละ 41.8) และอาศัยอยู่ในหมู่บ้านมานานกว่า 20 ปี (จำนวน 103 ราย, ร้อยละ 60.6) มีสมาชิกในครัวเรือน 3-4 คน (จำนวน 105 ราย, ร้อยละ 61.8) มีสมาชิกในครัวเรือนที่ประกอบอาชีพ 3-4 คน (จำนวน 99 ราย, ร้อยละ 58.2) และมีสมาชิกในครัวเรือนที่สร้างรายได้ 3-4 คน (จำนวน 93 ราย, ร้อยละ 54.7)

2. ข้อมูลด้านเศรษฐกิจของครัวเรือน

2.1 สภาพทางเศรษฐกิจของครัวเรือนก่อนการท่องเที่ยวคำชะโนดรุ่งเรือง (ก่อนปี พ.ศ. 2559) ครัวเรือนส่วนใหญ่ (ร้อยละ 54.1) ประกอบอาชีพหลัก คือ ทำการเกษตร รองลงมาคือ ค้าขาย หรือประกอบอาชีพอิสระ (ร้อยละ 26.5) ในด้านอาชีพรอง พบว่า ครัวเรือนส่วนใหญ่ (ร้อยละ 65.3) มีอาชีพรอง คือ ค้าขายและเป็นลูกจ้าง โดยคิดเป็นร้อยละ 22.4 และ 12.4 ตามลำดับ ครัวเรือนร้อยละ 41.2 มีสมาชิกในครัวเรือนว่างงาน ไม่มีเงินออมร้อยละ 68.2 เนื่องจากมีการกู้เงินมาลงทุนในภาคเกษตรกรรม โดยแหล่งเงินกู้ส่วนใหญ่ คือ ธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร (ธกส.) นอกจากนี้ยังพบว่า ครัวเรือนร้อยละ 38.8 มีการอพยพแรงงานไปทำงานต่างถิ่น

ส่วนรายได้ของครัวเรือนพบว่า ครัวเรือนส่วนใหญ่ร้อยละ 78.8 มีรายได้มาจากการประกอบอาชีพหลัก โดยมีรายได้ของครัวเรือนไม่เกิน 150,000 บาทต่อปี (เฉลี่ยเท่ากับ 106,035 บาทต่อปี) ส่วนรายได้จากการประกอบอาชีพรอง พบว่า ร้อยละ 59.4 ของครัวเรือนมีรายได้ไม่เกิน 150,000 บาทต่อปี เช่นเดียวกัน

5.2 สภาพทางเศรษฐกิจของครัวเรือนช่วงการท่องเที่ยวคำชะโนดรุ่งเรือง (ระหว่างปี พ.ศ. 2559 – 2560) จากการสัมภาษณ์ครัวเรือน พบว่า ช่วงเวลาที่มีการท่องเที่ยวคำชะโนดรุ่งเรือง หรือมีชื่อเสียงเป็นที่รู้จักและมีคนท่องเที่ยวมาเยือนในแต่ละวันเป็นจำนวนมาก คือ ในช่วงปี พ.ศ. 2559-2560 พบว่า มีครัวเรือนร้อยละ 44.1 ประกอบอาชีพค้าขาย (เพิ่มขึ้นจากเดิมกว่าร้อยละ 20) มี

ครัวเรือนที่ประกอบอาชีพทำการเกษตรเป็นอาชีพหลักลดลง เหลือเพียงร้อยละ 39.4 (ลดลงจากเดิมร้อยละ 15) โดยพบว่า ครัวเรือนร้อยละ 61.8 ประกอบอาชีพรองทำพานบายศรี (เครื่องสักการะ)

สำหรับรายได้ของครัวเรือน พบว่า ทั้งรายได้จากอาชีพหลักและรายได้จากอาชีพรองเพิ่มสูงขึ้นเป็นเท่าตัว (จากไม่เกิน 150,000 บาทต่อปี เป็น 150,000-300,000 บาทต่อปี) เนื่องจากครัวเรือนมีทางเลือกทางด้านอาชีพ เกิดอาชีพใหม่ๆ ที่หลากหลาย เช่น ทำพานบายศรี เครื่องบูชา และเครื่องสักการะ เป็นต้น นอกจากนี้การว่างงานของครัวเรือนได้ลดลงถึงร้อยละ 30 (เหลือเพียงร้อยละ 11.2) สภาวะเงินออมพบว่า ครัวเรือนร้อยละ 68.2 มีเงินออม (จำนวนครัวเรือนที่มีเงินออมเพิ่มขึ้นร้อยละ 25.8) ส่วนสภาวะหนี้สินของครัวเรือนพบว่า มีจำนวนครัวเรือนที่มีหนี้สินลดลงเล็กน้อยเพียงร้อยละ 3.5

เมื่อการท่องเที่ยวคำชะโนดรุ่งเรือง พบว่า การถือครองที่ดินของครัวเรือนโดยส่วนใหญ่ไม่มีการเปลี่ยนแปลง (คิดเป็นร้อยละ 91.1) ทั้งนี้ เพราะครัวเรือนได้เล็งเห็นถึงประโยชน์ที่จะได้รับจากการท่องเที่ยวมากกว่าการขายที่ดินของตนเอง เนื่องจากครัวเรือนต้องการนำที่ดินของตนมาประกอบกิจการส่วนตัว และต้องการเก็บที่ดินไว้เป็นมรดกของลูกหลาน มีครัวเรือนเพียงร้อยละ 6.9 ที่ขายที่ดินและได้รับเงินมากกว่า 1,000,000 บาท (คิดเป็นร้อยละ 71.3) รองลงมาคือ 500,001-1,000,000 บาท (คิดเป็นร้อยละ 18.6) สำหรับผู้ที่เข้ามาซื้อที่ดินจะเป็นผู้ที่อยู่นอกพื้นที่หรือเป็นบุคคลภายนอก และเมื่อครัวเรือนขายที่ดินได้แล้วส่วนใหญ่จะนำเงินที่ได้จากการขายที่ดินไปใช้เพื่อลงทุนประกอบกิจการส่วนตัว (คิดเป็นร้อยละ 68.0) รองลงมา คือ นำไปใช้อุปโภคและบริโภค คิดเป็นร้อยละ 11.5 และทุกครัวเรือนให้ความเห็นว่า มีชาวบ้านจากถิ่นอื่นเข้ามาประกอบอาชีพที่เกี่ยวข้องกับการท่องเที่ยวคำชะโนดมากขึ้น เนื่องจากการท่องเที่ยวทำให้มีนักท่องเที่ยวเพิ่มมากขึ้นและมีการลงทุนในกิจการต่างๆ ส่งผลให้มีความต้องการจำนวนแรงงานมากขึ้น เช่น พนักงานทำความสะอาด แม่บ้าน ลูกจ้างตามร้านค้าต่างๆ เป็นต้น ส่วนการอพยพแรงงานไปทำงานต่างถิ่น พบว่า ครัวเรือนยังคงอยู่ในระดับเดิม (ร้อยละ 38.2 ของครัวเรือนทั้งหมดมีการอพยพไปทำงานต่างถิ่น)

3. ผลกระทบทางด้านเศรษฐกิจจากการท่องเที่ยวของครัวเรือนในหมู่บ้านบริเวณแหล่งท่องเที่ยวคำชะโนด

ผลการวิเคราะห์ข้อมูล สามารถสรุปผลกระทบทางด้านเศรษฐกิจจากการท่องเที่ยวของครัวเรือนในหมู่บ้านบริเวณแหล่งท่องเที่ยวคำชะโนดได้ดังต่อไปนี้

3.1 ผลกระทบเชิงบวก สรุปได้ดังนี้

1) รายได้และอาชีพ ประเด็นที่เกิดผลกระทบในระดับสูง ได้แก่ เกิดจากสร้างงานสร้างอาชีพเพิ่มมากขึ้น มีค่าเฉลี่ย 3.75 เนื่องจากเมื่อมีการท่องเที่ยวคำชะโนดทำให้เกิดอาชีพใหม่ๆ ตามมา ครัวเรือนมีทางเลือกในการประกอบอาชีพต่างๆ ที่เหมาะสมกับตนเองมากขึ้น ผลกระทบระดับปานกลาง ได้แก่ ครัวเรือนที่มีฐานะทางเศรษฐกิจดีขึ้นมีค่าเฉลี่ย 3.66 ครัวเรือนมีรายได้เพิ่มขึ้นและการว่างงานในครัวเรือนลดลง มีค่าเฉลี่ย 3.59

2) การลงทุน ประเด็นที่เกิดผลกระทบในระดับปานกลาง ได้แก่ มาตรฐานการครองชีพของครัวเรือนดีขึ้น มีค่าเฉลี่ย 3.65 มีการขยายการลงทุนในด้านต่างๆ เพื่อรองรับการท่องเที่ยว มีค่าเฉลี่ย 3.85 และการพัฒนาคุณภาพของสินค้าและบริการ มีค่าเฉลี่ย 3.49

3) การผลิต คือ การขายผลผลิตสินค้าและบริการได้มากขึ้น เนื่องจากขายให้นักท่องเที่ยว ซึ่งมีผลกระทบในระดับปานกลาง มีค่าเฉลี่ย 3.66 กล่าวคือ การเข้ามาของนักท่องเที่ยว ทำให้มีกำลังซื้อสินค้าและบริการมากขึ้น จึงทำให้ครัวเรือนสามารถขายสินค้าและบริการได้เพิ่มมากขึ้นตามไปด้วย

สำหรับผลสรุปของระดับผลกระทบทางด้านเศรษฐกิจจากการท่องเที่ยว ซึ่งเป็นผลกระทบเชิงบวกนั้น พบว่า ทั้ง 3 ด้าน ได้แก่ รายได้และอาชีพ การลงทุน และการผลิต มีระดับผลกระทบที่มีค่าเฉลี่ยอยู่ในระดับปานกลาง ซึ่งการผลิตปรากฏผลกระทบที่มีค่าเฉลี่ยสูงสุดเท่ากับ 3.66 นั่นคือ ครัวเรือนได้รับประโยชน์จากการขายสินค้าและบริการได้มากขึ้น เนื่องจากขายให้นักท่องเที่ยว แสดงรายละเอียดดังตารางที่ 1

ตารางที่ 1 ผลกระทบเชิงบวกทางด้านเศรษฐกิจจากการท่องเที่ยวของครัวเรือนในหมู่บ้านบริเวณแหล่งท่องเที่ยวคำชะโนด

ประเด็น	ระดับผลกระทบ					$\bar{x}$	S.D.
	มากที่สุด	มาก	ปานกลาง	น้อย	ไม่เกิด		
รายได้และอาชีพ	115	367	414	121	3	3.46	0.81
	(11.3)	(36.0)	(40.6)	(11.8)	(0.3)		
1. ครัวเรือนมีรายได้เพิ่มขึ้น	25	67	62	16	0	3.59	0.85
	(14.7)	(39.4)	(36.5)	(9.4)	(0.0)		
2. สร้างงานและสร้างอาชีพมากขึ้น	21	99	36	14	0	3.75	0.78
	(12.4)	(58.2)	(21.2)	(8.2)	(0.0)		
3. กระจายรายได้ไปยังส่วนต่างๆ	13	39	74	42	2	3.11	0.91
	(7.6)	(22.9)	(43.5)	(24.7)	(1.2)		
4. ครัวเรือนมีเงินออมเพิ่มขึ้น	5	30	105	30	0	3.06	0.69
	(2.9)	(17.6)	(61.8)	(17.6)	(0.0)		
5. ครัวเรือนมีฐานะทางเศรษฐกิจดีขึ้น	27	64	74	5	0	3.66	0.78
	(15.9)	(37.6)	(43.5)	(2.9)	(0.0)		
6. การว่างงานในครัวเรือนลดลง	24	68	63	14	1	3.59	0.85
	(14.1)	(40.0)	(37.1)	(8.2)	(0.6)		
การลงทุน	65	193	219	27	6	3.60	0.80
	(12.7)	(37.8)	(42.9)	(5.3)	(1.2)		
1. มีการขยายการลงทุนเพื่อรองรับการท่องเที่ยว	27	62	76	5	0	3.65	0.79
	(15.9)	(36.5)	(44.7)	(2.9)	(0.0)		
2. มีการพัฒนาคุณภาพของสินค้าและบริการ	22	51	88	7	2	3.49	0.82
	(12.9)	(30.0)	(51.8)	(4.1)	(1.2)		
3. มาตรฐานการครองชีพของครัวเรือนดีขึ้น	16	80	55	15	4	3.66	0.78
	(9.4)	(47.1)	(32.4)	(8.8)	(2.4)		

ตารางที่ 1 (ต่อ)

ประเด็น	ระดับผลกระทบ					$\bar{x}$	S.D.
	มากที่สุด	มาก	ปานกลาง	น้อย	ไม่เกิด		
การผลิต	28 (16.5)	62 (36.5)	74 (43.5)	6 (3.5)	0 (0.0)	3.66	0.79
1. ขยายผลผลิตได้มากขึ้นเนื่องจากขาย ให้นักท่องเที่ยว	28 (16.5)	62 (36.5)	74 (43.5)	6 (3.5)	0 (0.0)	3.66	0.79

หมายเหตุ: ค่าในวงเล็บ หมายถึง ค่าร้อยละ

3.2 ผลกระทบเชิงลบ สรุปได้ดังนี้

1) ที่ดิน ประเด็นที่เกิดผลกระทบระดับสูง ได้แก่ ปัญหาราคาที่ดินสูงขึ้น มีค่าเฉลี่ย 3.75 ผลกระทบระดับปานกลาง ได้แก่ ปัญหาการขายที่ดินให้คนภายนอก ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงการถือครองที่ดินของครัวเรือน มีค่าเฉลี่ย 3.56 ส่วนปัญหาการบุกรุกที่ดินสาธารณะเป็นประเด็นที่เกิดผลกระทบระดับต่ำ มีค่าเฉลี่ย 2.08

2) รายได้และค่าครองชีพ ประเด็นที่เกิดผลกระทบปานกลาง ได้แก่ มีรายได้เป็นฤดูกาล มีค่าเฉลี่ย 3.56 มีการอพยพแรงงานมาจากถิ่นอื่นและค่าครองชีพสูงขึ้น มีค่าเฉลี่ย 3.42 มีรายได้ไม่แน่นอน มีค่าเฉลี่ย 3.24 และนำเข้าแรงงานต่างถิ่นจากหมู่บ้านอื่น มีค่าเฉลี่ย 3.17

3) ผลประโยชน์ทางด้านเศรษฐกิจ ประกอบด้วย ผลกระทบปานกลาง ได้แก่ สูญเสียการพึ่งพาตนเองของชุมชน มีค่าเฉลี่ย 3.62 กล่าวคือ เศรษฐกิจของหมู่บ้านมีการพึ่งพารายได้จากการท่องเที่ยว เนื่องจากครัวเรือนส่วนใหญ่มีอาชีพหลักและรายได้ที่เกี่ยวข้องกับการท่องเที่ยว ถ้าการท่องเที่ยวของคำชะโนดอยู่ในระดับที่ดี จะส่งผลให้ระดับเศรษฐกิจชุมชนดีไปด้วย แต่ถ้าการท่องเที่ยวซบเซาก็จะส่งผลต่อเศรษฐกิจของครัวเรือนเช่นเดียวกัน

สำหรับผลสรุปของระดับผลกระทบทางด้านเศรษฐกิจจากการท่องเที่ยว ซึ่งเป็นผลกระทบเชิงลบนั้น พบว่า ทั้ง 3 ด้าน ได้แก่ ที่ดิน รายได้และค่าครองชีพ และผลประโยชน์ทางด้านเศรษฐกิจ มีระดับผลกระทบที่มีค่าเฉลี่ยอยู่ในระดับปานกลาง แต่มีบางประเด็นผลกระทบของแต่ละรายการที่ได้กล่าวไปแล้ว มีค่าเฉลี่ยของผลกระทบปรากฏในระดับสูง ซึ่งแสดงว่าเกิดผลเสียในประเด็นนั้นๆ ในระดับมาก ได้แก่ ปัญหาราคาที่ดินสูงขึ้น เป็นประเด็นที่ไม่ควรมองข้าม จำเป็นต้องได้รับการจัดการดูแลให้ผลกระทบในประเด็นนั้นเกิดในระดับที่ต่ำลงมา เพื่อไม่ให้ส่งผลกระทบมากเกินไปจนควบคุมได้ แสดงรายละเอียดดังตารางที่ 2

ตารางที่ 2 ผลกระทบเชิงลบทางด้านเศรษฐกิจจากการท่องเที่ยวของครัวเรือนในหมู่บ้านบริเวณแหล่งท่องเที่ยวคำชะโนด

ประเด็น	ระดับผลกระทบ					$\bar{x}$	S.D.
	มากที่สุด	มาก	ปานกลาง	น้อย	ไม่เกิด		
ที่ดิน	54	156	155	98	47	3.14	0.83
	(31.8)	(30.6)	(30.4)	(19.2)	(9.2)		
1. ปัญหาการขายที่ดินให้คนภายนอก	27	64	64	14	1	3.60	0.87
	(15.9)	(37.6)	(37.6)	(8.2)	(0.6)		
2. มีปัญหาราคาที่ดินสูงขึ้น	25	85	52	8	0	3.75	0.76
	(14.7)	(50.0)	(30.6)	(4.7)	(0.0)		
3. ปัญหาการบุกรุกที่ดินสาธารณะ	2	7	39	76	46	2.08	0.88
	(1.2)	(4.1)	(22.9)	(44.7)	(27.1)		
รายได้และค่าครองชีพ	95	317	408	159	41	3.23	0.93
	(9.3)	(31.1)	(40.0)	(15.6)	(4.0)		
1. มีการอพยพแรงงานมาจากถิ่นอื่น	15	74	54	21	6	3.42	0.94
	(8.8)	(43.5)	(31.8)	(12.4)	(3.5)		
2. นำเข้าแรงงานต่างถิ่น/หมู่บ้านอื่น	14	43	78	28	7	3.17	0.94
	(8.2)	(25.3)	(45.9)	(16.5)	(4.1)		
3. มีรายได้เป็นฤดูกาล	24	64	67	14	1	3.56	0.86
	(14.1)	(37.6)	(39.4)	(8.2)	(0.6)		
4. มีรายได้ไม่แน่นอน	17	43	78	27	5	3.24	0.94
	(10.0)	(25.3)	(45.9)	15.9)	(2.9)		
5. วางงานนอกฤดูกาลท่องเที่ยว	10	20	72	54	14	2.75	0.97
	(5.9)	(11.8)	(42.4)	(31.8)	(8.2)		
6. ปัญหาภาวะหนี้สินเพิ่มขึ้น	15	73	59	15	8	3.42	0.94
	(8.8)	(42.9)	(34.7)	(8.8)	(4.7)		
ผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจ	102	208	146	11	43	3.62	1.09
	(20.0)	(40.8)	(28.6)	(2.2)	(8.4)		
1. มีปัญหาขัดแย้งผลประโยชน์	37	64	48	6	15	3.61	1.13
	(21.8)	(37.6)	(28.2)	(3.5)	(8.8)		
2. คนต่างถิ่นเข้ามาครอบงำทางเศรษฐกิจ	28	79	49	0	14	3.63	1.03
ท่องเที่ยว	(16.5)	(46.5)	(28.8)	(0)	(8.2)		
3. สูญเสียการพึ่งพาตนเองของชุมชน	37	65	49	5	14	3.62	1.11
	(21.8)	(38.2)	(28.8)	(2.9)	(8.2)		

หมายเหตุ: ค่าในวงเล็บ หมายถึง ค่าร้อยละ

4. ความพึงพอใจจากประโยชน์ที่ได้รับจากการท่องเที่ยวของครัวเรือนในหมู่บ้านบริเวณแหล่งท่องเที่ยวคำชะโนด

ระดับความพึงพอใจจากประโยชน์ที่ได้รับจากการท่องเที่ยวของครัวเรือนในหมู่บ้านบริเวณแหล่งท่องเที่ยวคำชะโนด พบว่า ครัวเรือนส่วนใหญ่มีความพึงพอใจค่อนข้างมาก คิดเป็นร้อยละ 39.4 ทั้งนี้สอดคล้องกับความคิดเห็นของครัวเรือนที่มีต่อระดับของผลกระทบเชิงบวกทางด้านเศรษฐกิจจากการท่องเที่ยว ($\bar{x} = 3.57$) ที่ปรากฏค่าเฉลี่ยสูงกว่าระดับของผลกระทบเชิงลบด้านเศรษฐกิจจากการท่องเที่ยว ($\bar{x} = 3.33$) รองลงมา คือ พึงพอใจในระดับปานกลางคิดเป็นร้อยละ 36.5

ตารางที่ 3 ความพึงพอใจจากประโยชน์ที่ได้รับจากการท่องเที่ยวของครัวเรือนในหมู่บ้านบริเวณแหล่งท่องเที่ยวคำชะโนด

ระดับความพึงพอใจ	จำนวน	ร้อยละ
รู้สึกพึงพอใจน้อยที่สุด (มีค่าเฉลี่ยระหว่าง 1.00-2.60)	1	0.6
รู้สึกพึงพอใจค่อนข้างน้อย (มีค่าเฉลี่ยระหว่าง 2.70-4.20)	14	8.2
รู้สึกพึงพอใจปานกลาง (มีค่าเฉลี่ยระหว่าง 4.30-5.80)	62	36.5
รู้สึกพึงพอใจค่อนข้างมาก (มีค่าเฉลี่ยระหว่าง 5.90-7.40)	67	39.4
รู้สึกพึงพอใจมาก (มีค่าเฉลี่ยระหว่าง 7.50-9.00)	26	15.3
รวม	170	100.0

อภิปรายผล

จากการศึกษาผลกระทบทางด้านเศรษฐกิจการท่องเที่ยวคำชะโนด พบว่า การท่องเที่ยวก่อให้เกิดผลกระทบเชิงบวกทางด้านเศรษฐกิจ ได้แก่ เกิดการสร้างงานสร้างอาชีพเพิ่มมากขึ้น ครัวเรือนมีฐานะทางเศรษฐกิจดีขึ้น และมาตรฐานการครองชีพของครัวเรือนดีขึ้น ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยของ ศุภธิดา ก้อนศิลา (2555) และ พันธุ์เทวีฯ ยงดี และคณะ (2558) ที่รายงานว่า ผลกระทบทางด้านเศรษฐกิจจากการท่องเที่ยวมีทั้งทางตรงและทางอ้อม ผลกระทบทางตรง ได้แก่ กลุ่มผู้ประกอบการธุรกิจที่พักและธุรกิจอาหารและเครื่องดื่ม ได้รับรายได้จากการการท่องเที่ยว เนื่องมาจากการใช้จ่ายของนักท่องเที่ยว การท่องเที่ยวสร้างงานสร้างรายได้ให้ชุมชนโดยมีการจ้างงานคนในชุมชน และผลกระทบทางอ้อม ได้แก่ การท่องเที่ยวส่งผลให้เกิดการกระจายรายได้และการสร้างงานแก่คนในชุมชนในหลายระดับ นอกจากนี้การท่องเที่ยวคำชะโนดได้ส่งผลกระทบเชิงทางด้านเศรษฐกิจ ได้แก่ เกิดปัญหาที่ดินมีราคาสูงขึ้น ค่าครองชีพสูงขึ้น มีรายได้เป็นฤดูกาล และเกิดปัญหาแก่งแย่ง/ขัดผลประโยชน์ ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยของ จุฑารัตน์ ขาวคม (2548) ที่ได้รายงานว่า การท่องเที่ยวส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงการถือครองที่ดิน การอพยพแรงงานจากถิ่นอื่น ค่าครองชีพสูงขึ้น สินค้ามีราคาสูงขึ้น และสูญเสียศักยภาพด้านเศรษฐกิจชุมชน

ข้อเสนอแนะ

1. ข้อเสนอแนะจากการนำผลการวิจัยไปใช้ประโยชน์

จากการศึกษาผลกระทบด้านเศรษฐกิจจากการท่องเที่ยว พบว่า คริวเรือนในหมู่บ้านบริเวณแหล่งท่องเที่ยวคำชะโนด ได้รับผลกระทบจากการท่องเที่ยวด้านรายได้ การสร้างงาน สร้างอาชีพ การลงทุน และการผลิต อยู่ในระดับปานกลาง ในขณะที่ประเด็นที่มีผลกระทบระดับสูง คือ ปัญหาราคาที่ดินที่สูงขึ้น ซึ่งเป็นประเด็นที่ไม่ควรมองข้าม จำเป็นต้องได้รับการจัดการดูแลและควบคุมจากภาครัฐให้ควบคุมราคาที่ดินโดยประเมินและกำหนดราคาซื้อขายไม่ให้สูงจนเกิดความเหมาะสม เพื่อให้ผลกระทบเกิดในระดับที่ต่ำลงมาและไม่ให้ส่งผลกระทบมากเกินไปที่จะควบคุมได้

2. ข้อเสนอแนะสำหรับการวิจัยครั้งต่อไป

2.1 ควรมีการวิจัยเพื่อศึกษาถึงผลกระทบต่อการท่องเที่ยวคำชะโนดทางด้านอื่นๆ เช่น ด้านสังคม วัฒนธรรม และสิ่งแวดล้อม ทั้งก่อนมีการท่องเที่ยวและหลังมีการท่องเที่ยว

2.2 ควรศึกษาว่าหากการท่องเที่ยวคำชะโนดขยาย ชาวบ้านควรมีวิธีการรับมือและปรับตัวอย่างไรต่อไปในอนาคต

เอกสารอ้างอิง

- กระทรวงการท่องเที่ยวและกีฬา. (2560). ยุทธศาสตร์การท่องเที่ยว พ.ศ. 2560-2563: รายงานฉบับสมบูรณ์. กรุงเทพฯ: กระทรวงการท่องเที่ยวและกีฬา.
- จุฑารัตน์ ขาวคม. (2548). ผลกระทบด้านเศรษฐกิจของการท่องเที่ยวต่อประชาชนท้องถิ่นในอุทยานแห่งชาติหมู่เกาะช้าง จังหวัดตราด. วิทยานิพนธ์ ปริญญาวิทยาศาสตรมหาบัณฑิต สาขาอุทยานและนันทนาการ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.
- ฉัตรเฉลิม งามอาจจนดาล. (2551). การท่องเที่ยวเชิงแนวคิด: ผลิตภัณฑ์ หรือ นวัตกรรมใหม่. จุลสารวิชาการอิเล็กทรอนิกส์ การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย, ฉบับที่ 4 (ตุลาคม-ธันวาคม), 1-17.
- ชลธิชา เนียมนาภา. (2557). แนวทางการอนุรักษ์และพัฒนาภูมิทัศน์พื้นที่คำชะโนด อ.บ้านดุง จ.อุดรธานี. วิทยานิพนธ์ ปริญญาสถาปัตยกรรมศาสตรมหาบัณฑิต จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ที่ว่ากล่าวอำเภอบ้านดุง. (2560). รายงานสถิติประชากรและบ้านระดับตำบล. อุดรธานี: ที่ว่าการอำเภอบ้านดุง.
- พันธ์ทวีชัย ยิงดี และคณะ. (2558). ผลกระทบการท่องเที่ยวต่อเศรษฐกิจชุมชนรอบปราสาทหินเขาพนมรุ้งและปราสาทหินเมืองต่ำ จังหวัดบุรีรัมย์. วิทยานิพนธ์ ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาการจัดการท่องเที่ยวและการโรงแรม มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.
- ศุภจิตา ก้อนศิลา. (2555). ผลกระทบจากการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยว: กรณีศึกษาสามพันโบก ตำบลเหล่างาม อำเภอนิคมพัฒนา จังหวัดอุดรธานี. วิทยานิพนธ์ ปริญญาบริหารธุรกิจมหาบัณฑิต สาขาวิชาการจัดการการท่องเที่ยว มหาวิทยาลัยขอนแก่น.
- Yamane, T. (1967). *Statistics, An Introductory Analysis*. (2nd Ed.). New York: Harper and Row.